

УДК 342.7:001.102+004]:341.231.14(477)
DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.14>

РЕАЛІЗАЦІЯ ЦИФРОВИХ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Денисенко К.В.,
*кандидатка наук з державного управління, доцентка,
доцентка кафедри адміністративного, цивільного
та господарського права і процесу
Академії Державної пенітенціарної служби
<https://orcid.org/0000-0002-9637-1361>*

Борко І.С.,
*курсантка 137-ї навчальної групи
Академії Державної пенітенціарної служби
<https://orcid.org/0000-0002-3397-0121>*

Косов О.М.,
*старший викладач кафедри підвищення кваліфікації
працівників пробації Інституту професійного розвитку
Академії Державної пенітенціарної служби
<https://orcid.org/0000-0001-9651-5647>*

Денисенко К.В., Борко І.С., Косов О.М. Реалізація цифрових та інформаційних прав людини в умовах воєнного стану.

Стаття присвячена аналізу реалізації цифрових та інформаційних прав людини в умовах воєнного стану. Зазначено, що активне використання цифрових та інформаційних технологій у житті людини, зумовило розвиток таких категорій як цифрові та інформаційні права людини, а також діджиталізації суспільства. Встановлено зв'язок між цифровими та інформаційними правами, зокрема підкреслюється, що інформаційні права, на відміну від цифрових, можуть реалізовуватися не тільки за допомогою цифрових технологій, а ось цифрові права аж ніяк не зможуть реалізуватися без наявності цифрових та інформаційних технологій.

Авторами дослідження було проведено електронне анкетування населення за допомогою соціальних мереж та платформи Google Forms для виявлення рівня розуміння та порушень цифрових та інформаційних прав людини в умовах воєнного стану. Результати анкетування продемонстрували, що 27,3% респондентів стикаються із порушеннями цифрових та інформаційних прав людини постійно, майже кожен день, 30,3% – досить рідко, 24,2% – рідко, 18,2% – ніколи. 90,9% респондентів погодились із тим, що існує потреба у створенні окремої інституції, функціональні повноваження якої спрямовані на захист цифрових та інформаційних прав в наш час, 9,1% – не вважають це доцільним.

Запропоновано прийняття єдиного міжнародного нормативно-правового акту на рівні Організації Об'єднаних Націй – «Конвенції цифрових та інформаційних прав людини», а також створення при Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй Комітет з питань забезпечення безпечного функціонування цифрового та інформаційного середовищ, повноваження якого доцільно спрямувати на: прийняття звітів від держав-учасниць про результати здійснення державної політики у сфері забезпечення цифрових та інформаційних прав людини; розробку та удосконалення наявних засобів захисту цифрових та інформаційних прав людини; розширення міжнародного співробітництва у сфері запобігання вчинення правопорушень у цифровому та інформаційному середовищах; ініціювання видачі Конвенції цифрових та інформаційних прав людини.

Ключові слова: права людини, цифрові права, інформаційні права, воєнний стан, діджиталізація, цифрове та інформаційне середовище, четверте покоління прав людини, мережа Інтернет, джерела інформації, анкетування.

Denysenko K.V., Borko I.S., Kosov O.M. Realization of digital and information human rights under martial law.

The article is dedicated to the realization of digital and information human rights under martial law. Active use of digital and information technologies in human life led to the development of such categories as digital and information human rights and digitalization of society are stated. Connection between digital and information rights is installed, authors highlight that information rights unlike digital rights can be realized not only by digital technologies, but digital rights can't be realized without digital and information technologies.

Authors of the research conducted an electronic survey of citizens using social networks and platform Google Forms for detection of the level understanding and violation of digital and information human rights under martial law. Results of the survey demonstrates that 27,3% respondents always experienced with violation of digital and information human rights, 30,3% – quite rarely, 24,2% – rarely, 18,2% – never. 90,9% respondents agreed that we need to create special institutions which will have functional powers aimed at protection of digital human rights nowadays, 9,1% people don't consider it appropriate.

Authors proposed to adopt a unique international normative-legal act at the level of the Organization of United Nations namely «Convention of digital and information human rights» and creation of the Committee on security of safety functional of digital and information spaces to the United Nations General Assembly. Powers of the Committee will be aim at adoption of reports from States parties on the results of state policy implementation in the area of security of digital and information rights; development and improvement the available remedies of security of digital and information rights; expand international cooperation in the area of prevention of new offenses in digital and information spaces; initiate creation of Convention of digital and information human rights.

Key words: human rights, digital rights, information rights, martial law, digitalization, digital and information space, the fourth generation of human rights, Internet, sources of information, survey.

Постановка проблеми. Відповідно до статті 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Активне використання цифрових та інформаційних технологій у житті людини, зумовило розвиток таких категорій як цифрові та інформаційні права людини, а також діджиталізації суспільства. Цифрове та інформаційне середовища – абсолютно нові світи, де всі суспільні відносини з реальності переносяться у віртуальність.

В умовах сучасності важко уявити людину, яка не володіє елементарними навичками користування мережею Інтернет. Поряд з цим, повномасштабне вторгнення російської федерації від 24 лютого 2022 року супроводжується як знищенням інфраструктури міст, так і масовим порушенням низки прав людини і громадянина, у тому числі й цифрових та інформаційних прав.

Стан опрацювання проблематики. Теоретико-практичні аспекти реалізації цифрових та інформаційних прав людини здійснювали такі вчені, як Братасюк О.Б., Марущак А.В., Ментух Н.Ф., Ткачук Н.І., Хаустова М.Г., та ін. Однак, питання щодо реалізації окреслених вище прав в умовах воєнного стану потребують додаткової уваги з огляду на численні випадки їх порушення.

Метою статті є аналіз сучасного стану реалізації цифрових та інформаційних прав людини в умовах воєнного стану та вироблення пропозицій щодо удосконалення їх забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи дефініції цифрових прав людини, ми повинні звернути увагу на відсутність нормативно зафіксованих визначень. На думку Братасюка О.Б. і Ментухи Н.Ф., до системи цифрових прав належать: свобода вираження поглядів онлайн; право на приватність і захист персональних даних; право на свободу та особисту безпеку онлайн; право на мирні зібрання, асоціації та/або використання електронних інструментів демократії; право на цифрове самовизначення, або право відключатися від онлайн, або бути забутим в онлайні (так звана цифрова смерть) [2, с. 59]. З огляду на той факт, що вони відносяться до четвертого покоління прав людини, міжнародне право перебуває лише в стадії розробки організаційно-правових засад їх забезпечення, а національне законодавство не закріплює ці права на рівні Конституції.

Ткачук Н.І. вважає, що інформаційні права і свободи людини й громадянина – це гарантовані державою можливості особи задовольняти свої потреби в отриманні, використанні, поширенні, охороні і захисті необхідного для життєдіяльності обсягу інформації, комунікаційні права, право на безпечне інформаційне середовище тощо [3, с. 28].

Інформаційні права, на відміну від цифрових, мають законодавче закріплення в Основному Законі, статті 34, що проголошує гарантію права кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір [1].

Отже, на основі вищевикладеного та власних напрацювань в окресленому напрямі, ми можемо здійснити порівняльну характеристику цифрових та інформаційних прав людини:

Таблиця 1

Критерій розмежування	Цифрові права	Інформаційні права
наявність нормативного визначення	відсутнє	наявне (Конституція України)
середовище, де використовуються	цифрове середовище (мережа Інтернет, комп'ютер, смартфон тощо)	інформаційне середовище (мережа Інтернет, комп'ютер, смартфон, спілкування в реальному світі, прочитання книги тощо)
наявність державного примусу за порушення	відсутній	наявний
предмет за якого можна реалізувати	комп'ютер, доступ до Інтернету	комп'ютер, доступ до Інтернету, можливість комунікації, доступ до джерел інформації.

[Джерело: розроблено авторами]

За допомогою зазначеної вище таблиці, ми можемо прослідкувати зв'язок між цифровими та інформаційними правами. Особливо звертаємо увагу на тому, що інформаційні права, на відміну від цифрових, можуть реалізовуватися не тільки за допомогою цифрових технологій, а ось цифрові права аж ніяк не зможуть реалізуватися без наявності цифрових та інформаційних технологій.

Треба зазначити, що увага міжнародних організацій до забезпечення цифрових та інформаційних прав людини зростає із кожним днем. Наприклад, Комітет Міністрів Ради Європи з 2003 року видав більше 50 рекомендацій і декларацій, які застосовують лінзу прав людини до різних проблемних сфер, пов'язаних з використанням цифрових технологій, Організація з безпеки і співробітництва в Європі випустила низку керівництв, пов'язаних зі свободою вираження думок в Інтернеті, таких як «Свобода ЗМІ в Інтернеті: керівництво Організацією з безпеки і співробітництва в Європі»; Рада Організації Об'єднаних Націй з прав людини з 2012 року прийняла низку резолюцій, які підтверджують захист прав людини в Інтернеті [4, с. 187].

Європейська конвенція з прав людини теж регулює цифрові та інформаційні права через закріплення таких основоположних прав як право на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8), свобода вираження поглядів (стаття 10). Доцільно зазначити, що Європейська конвенція передбачає обмеження зазначених прав в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду [5].

Питання реалізації цифрових та інформаційних прав в умовах воєнного стану є особливо нагальними, оскільки окупанти не отримавши військової переваги на полі бою все частіше вдаються до так званої кібервійни (цифрової війни) здійснюючи кібератаки сайтів органів державної влади та місцевого самоврядування, дзвінки «від імені органів влади в Україні» цивільним громадянам, поширюючи дезінформацію в українських засобах масової інформації, поширення недостовірної інформації, вірусні атаки цивільного населення, зламів сторінок у соціальних мережах тощо.

Ще одним особливим видом порушення цифрових та інформаційних прав людини, що з'явилося на фоні війни в Україні, є порушення права на публікування цифрових медіа. Після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, такі соціальні мережі як Instagram та Facebook почали відносити контент про українську війну до «sensitive content».

Це стало порушенням не тільки такого цифрового права як право на публікування цифрових медіа, але й порушення статті 19 Загальної декларації прав людини, де зазначено право кожної людини на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримувати

тися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів [6].

Для виявлення рівня розуміння та порушень цифрових та інформаційних прав людини в умовах воєнного стану, авторами дослідження було проведено електронне анкетування населення (переважно жителі північної України) протягом січня-лютого 2023 року за допомогою соціальних мереж та платформи Google Forms (<https://forms.gle/BC16sHEJ8iiwyTud6>) у якому взяло участь 330 осіб. Представленні питання були спрямовані на з'ясування обсягу розуміння понять цифрові та інформаційні права людини, а також виявлення кількості тих, хто зазнає порушень цих прав. Пропонуємо розглянути його результати.

Серед анкетованих 75,8% – жінки, 24,2% – чоловіки, віком 18-35 років – 87,9%, 35 і більше років – 12,1%. Результати анкетування продемонстрували, що 27,3% респондентів стикаються із порушеннями цифрових та інформаційних прав людини постійно, майже кожен день, 30,3% – досить рідко, 24,2% – рідко, 18,2% – ніколи. Також лише 21,2% використовували наявні державні механізми захисту цифрових та інформаційних прав людини, 78,8% – не використовували.

На запитання «чи вважаєте Ви себе повністю захищеним у цифровому та інформаційному середовищах?» лише 9,1% респондентів вважають себе повністю захищеними в цифровому та інформаційному середовищах, 33,3% – частково, а 57,6% – взагалі не вважають себе захищеними. В свою чергу, на запитання «на Вашу думку, чи існує потреба у створенні окремих державних органів та законів для регулювання цифрового та інформаційного середовища в наш час?» 90,9% респондентів погодились із тим, що існує потреба у створенні окремої інституції, функціональні повноваження якої спрямовані на захист цифрових та інформаційних прав в наш час, 9,1% – не вважають це доцільним.

Отже, проведене анкетування продемонструвало необхідність створення механізму захисту цифрових та інформаційних прав людини. Поряд з цим, як вже зазначалося вище, існує система міжнародних нормативно-правових актів, але які, по-перше, досить поверхнево регулюють суспільні відносини в цифрові та інформаційній сферах; по-друге, є джерелами м'якого права, мають рекомендаційний характер і не зобов'язують держави здійснювати заходи для забезпечення цифрових та інформаційних прав людини; по-третє, не враховують ризики воєнної агресії з боку інших країн.

Відтак, вважаємо за доцільне створення та прийняття єдиного міжнародного нормативно-правового акту на рівні Організації Об'єднаних Націй – «Конвенції цифрових та інформаційних прав людини», який би встановив вичерпний перелік цифрових та інформаційних прав людини та встановив обов'язок за державами-учасницями запровадити нові державні органи на державному рівні, щоб займалися безпосередньо забезпеченням цих прав.

Окрім цього, ми вважаємо за необхідне створення та прийняття міжнародних правил ведення кібервійни. Як показує досвід України у війні із російською федерацією, від цифрових воєн також страждає цивільне населення і тому доцільним було б створення міжнародних засад його їх регулювання, а також закріплення механізму, що змушував державу-агресора дотримуватися цих правил.

Для ефективного впровадження нормативно-правової бази на практиці, необхідним залишається створення дієвих інституцій, які матимуть контрольні функції та вживатимуть заходів для дієвого забезпечення цифрових та інформаційних прав людини. З огляду на зазначене, пропонуємо створити при Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй Комітет з питань забезпечення безпечного функціонування цифрового та інформаційного середовищ. Він охоплюватиме наступне коло питань:

- прийняття звітів від держав-учасниць про результати здійснення державної політики у сфері забезпечення цифрових та інформаційних прав людини;
- розробка та удосконалення наявних засобів захисту цифрових та інформаційних прав людини;
- розширення міжнародного співробітництва у сфері запобігання вчинення правопорушень у цифровому та інформаційному середовищах;
- ініціювання видачі Конвенції цифрових та інформаційних прав людини.

Попередньо ми запропонували створити Конвенцію цифрових та інформаційних прав людини, і як раз сьомий комітет при Генеральній Асамблеї, на нашу думку, міг би бути ініціатором її проєкту, а також гарантом її реалізації серед держав-учасниць, здійснюючи контроль та нагляд за її дотриманням.

Висновки. Отже, проведене дослідження продемонструвало, що повномасштабне вторгнення російської федерації від 24 лютого 2022 року супроводжується порушеннями цифрових та інформаційних прав людини, окупанти все частіше вдаються до так званої кібервійни (цифрової війни) здійснюючи кібератаки сайтів органів державної влади та місцевого самоврядування, дзвінки «від імені органів влади в Україні» цивільним громадянам, поширюючи дезінформацію в українських засобах масової

інформації, поширення недостовірної інформації, вірусні атаки цивільного населення, зламування сторінок у соціальних мережах тощо.

Проведене авторами анкетування щодо виявлення рівня розуміння та порушень цифрових та інформаційних прав людини в умовах воєнного стану показало, що 27,3% респондентів стикаються із порушеннями цифрових та інформаційних прав людини постійно, майже кожен день, 30,3% – досить рідко. Попри зазначене, 90,9% респондентів погодились із тим, що існує потреба у створенні окремої інституції, функціональні повноваження якої спрямовані на захист цифрових та інформаційних прав в наш час.

З огляду на зазначене, авторами запропоновано прийняття єдиного міжнародного нормативно-правового акту на рівні Організації Об'єднаних Націй – «Конвенції цифрових та інформаційних прав людини», а також створення при Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй Комітет з питань забезпечення безпечного функціонування цифрового та інформаційного середовищ.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.03.2023).
2. Братасюк О.Б., Ментух Н.Ф. Поняття та класифікація цифрових прав в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 58–61.
3. Ткачук Н.І. Інформаційні права і свободи людини і громадянина в Україні: визначення термінів, співвідношення понять. *Інформація і право*. 2018. № 2 (25). С. 17–30.
4. Хаустова М.Г. Стандарти прав людини в сфері цифрових технологій під впливом глобалізаційних викликів. Збірник наукових праць НДІ ПЗІР НАПрН України. Вип. 5: *Цифрові трансформації України 2021: виклики та реалії* : за матеріалами II круглого столу (м. Харків, 20 вересня 2021 року) / за ред. С.В. Глібка, К.В. Єфремової. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2021. С. 180–189.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 01.01.1990 р. № 995-004. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n343 (дата звернення: 03.03.2023).
6. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 03.03.2023).